

Geliş Tarihi: 25.08.2022

Kabul Tarihi: 27.09.2022

Araştırma Makalesi/Research Article

SAFEVİ DÖNEMİ (KUBACHI) İRAN SERAMİKLERİ

SAFAVID PERIOD (KUBACHI) PERSIA CERAMICS

Lale AVŞAR

Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

lale_avsar@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-8980-9767>**Seliz AYAYDIN**

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

selizayaydin@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-3218-0830>

Özet

Kubachi seramikleri, Safevi dönemi seramikleri içerisinde değerlendirilen oldukça özgün bir grubu oluşturmaktadır. 15.-17. Yüzyıl aralığına tarihlenen bu seramiklere ilk kez 19. Yüzyılın sonlarına doğru Kafkasya'daki Kubachi köylülerinin evlerinde rastlanmasından dolayı bu isim verilmiştir. Zamanla bu bölgeye ticaret yoluyla geldiği ve Nişabur, Meşhed, Tebriz, Kirman ve İsfahan başta olmak üzere İran coğrafyası içerisindeki oldukça geniş bir alanda üretildikleri tespit edilmiştir. Fritli bünyeden ve sır altı tekniğinde üretilmiş olan Kubachi seramikleri; turkuaz ya da yeşil sırlı seramikler, mavi-beyaz seramikler ve polikrom astar boyalı seramikler olmak üzere üç gruptan meydana gelmektedirler. Süsleme üslubunda zaman zaman Çin etkisi altında kalmış olmakla birlikte özellikle polikrom seramiklerdeki figüratif tasvirlerde Selçuklu figür üslubunun devam ettiği görülmektedir.

Kubachi seramikleri, yeterli düzeyde tanınmamış bir grubu temsil etmektedir. Konu ile ilgili bilgi veren az sayıda Türkçe kaynaklarda Kubachi seramikler genellikle geniş bir açıdan ele alınmıştır. Bu çalışma; Kubachi seramiklerinin menşei, sınıflandırılması, malzeme, süsleme tekniği ve süsleme repertuarı açısından incelenmesini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safevi, Seramik, Kubachi, İran

Abstract

Kubachi ceramics constitute a very original group evaluated within the Safavid period ceramics. These ceramics, which are dated to the 15-17. Centuries, were given this name because they were first

encountered in the houses of Kubachi villagers in the Caucasus towards to the end of the 19th century. It has determined in time that they came to this region through trade and they were produced in a very large area within the Persia geography, especially in Nishapur, Mashhad, Tabriz, Kirman and Isfahan. Kubachi ceramics which produced with frit body and underglaze technique are consist of three groups: turquoise or green transparent glazed ceramics, blue-white ceramics and polychrome slip painted ceramics. Although it has been under the influence of China from time to time in the ornament style, it is seen that the Seljuk's figure style continues especially in the figurative depictions in polychrome ceramics.

Kubachi ceramics represent an underrecognized group. There are few Turkish sources that proived information on the subject, and Kubachi ceramics are mostly discussed from a borad perspective in these sources. This article covers the examination of Kubachi ceramics in terms of their origin, classification material, decoration technique and ornament repertoire.

Keywords: Safavid, Ceramic, Kubachi, Persia

Safevi Dönemi İran Tarihi

Safevi Devleti, Türk Kızılbaş oymaklarının gayretleri neticesinde tarih sahnesine çıkmış bir Türk devletidir (Musalı, 2018:31). Bu devlet; Şah İsmail öncülüğünde öncelikle Şirvanşah'a, ardından Sultan Elvend'e karşı kazanılan zaferlerin neticesinde 1501 yılında kurulmuştur (Dedeyev, 2016: 112.). Devletin ismi; Şah İsmail'in dedesi olan Seyh Safiyuddin'den gelmekte ve bu sülalenin soyunun 12 imamın yedincisine kadar sürdürüldüğüne inanılmaktadır (Taflıoğlu, 2012: 107).

Safevi Devleti'nin kuruluşunun öncesinde İran, Türk asıllı Akkoyunlu prenslerinin yönetimi altındadır. 1473 yılında Uzun Hasan ve Fatih Sultan Mehmet arasında yapılan Otlukbeli savaşından sonra çöküş sürecine giren Akkoyunlu Devleti, Uzun Hasan'ın vefatı üzerine daha da sarsılarak taht mücadelesi içerisinde olan evlatları tarafından yok olma noktasına getirilmiş oldu (Kaplan, 2008: 186; Bausani, 1975: 135). 1500 yılında Şah İsmail ile Şirvanşahlı Ferruh Yessar arasında, Gülistan kalesi yakınındaki Cebani denilen yerde çıkan savaş, İsmail ve ordusunun kesin galibiyetiyle sonuçlanmıştır (Efendiyev, 2007: 48). Bu galibiyetin üzerine Bakü kenti başta olmak üzere İran'ın tüm Azerbaycan bölgesi Akkoyunluların elinden alınarak Safevi Devleti Tebriz kentinde resmen ilan edilmiştir (Karadeniz, 2014: 65). Tebriz'de tahta çıkan İsmail; Şah adını aldı, Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak ilan etti ve on iki imam adına hutbe okutarak sikke bastırdı (Şimşir, 2019: 79). Tebriz'den sonra devletin hudutlarını Bağdat ve Herat'a kadar genişleten Şah İsmail, 235 yıl ayakta kalacak bir devlet kurmuş oldu (Sarıkaya, 2012: 6). Lakin Safevi Devleti'nin Şiiliğe bağlılığı, Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere Sünni mezhebe bağlı olan bazı sınır komşularıyla sıkıntılar yaratarak var olan gerilim inanç düzeyinden siyasi bir mücadele haline geldi (Aras, 2018: 149; Gündüz, 2013: 117-119). Örneğin Şah Tahmasp döneminde, 1548 yılında başkent Tebriz'den Kazvin'e taşınması da Osmanlı'nın III. İran Seferi sebebiyle gerçekleşmiş (Eravcı, 2002: 1558), daha sonra Şah Abbas ise (1597) başkent için İsfahan'ı uygun görmüştür (Aydoğmuşoğlu, 2010: 151).

1722 yılına kadar ayakta kalan Safevi hanedanlığı, Afgan kabilelerine yenik düştü ve 10 yıl devam eden belirsizlik ve istiladan sonra kendileri de Nadir Şah tarafından mağlup edilerek yerini yeni Türk asıllı Afşar sülalesine devretmiş oldu (Kamali, 2016: 170-171).

Safevi Devleti'nde Kültür ve Sanat

Safevi Devleti'nin kurucusu olan I. Şah İsmail döneminde Herat'tan Bağdat'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada ağırlıklı olarak Azerbaycan Türkçesi konuşulmuştur (Efendiyev, 2007: 328). Saray yazışmalarında ise ağırlıklı olarak Farsça tercih edilmiştir (Veliyeva, 2015: 336). Şii İslam'ın bir öğretisi olan İmamiye devletin resmi dini olarak ilan edilmiştir (Eravcı, 2002: 1551). Tekelu, Zülkadr, Şamlu, Rumlu, Ustaclu, Afşar, Kaçar ve Varsak gibi Türkmen aşiretleri devletin kuruluşunda mühim bir rol üstlenmişlerdir (Karadeniz, 2012: 50). Devlet içerisindeki Türk unsuru, İran'ın Fars ahalisi ile birbiri içerisinde karışmadan günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Sümer, 1976: 202). Safevi Devleti'nin

toplumsal yapısı ise piramidal bir sistemden oluşmuştur. Bu piramidin en üstünde cömert ve hayırsever özellikleriyle halkını himaye eden şah bulunmaktaydı. Piramidin en alt tabakasını ise sıradan insanlar, köylüler, zanaatkarlar ve küçük çaplı tacirler oluşturmaktaydı (Savory, 2021: 194).

Safevi şahları pek çok alandaki sanat dallarını desteklemişlerdir. İsfahan'daki binalar; çiniler, halılar ve duvar resimleriyle süslenmiştir. Aynı zamanda minyatürler, madeni eşyalar, seramikler, halılar ve İsfahan ipeği gibi ürünler yurtdışına satılarak Safevi şahlarının hazinelerini güçlendirmiştir (Taylor, 1995: 22). Şah I. Abbas döneminde çinicilik, dokumacılık, halıcılık, kuyumculuk, minyatür, tezhip, cilt ve seramik gibi sanat kolları gelişim göstermiştir. İsfahan, Meşhed ve Kirman gibi şehirlerde seramik atölyeleri açılmış, Kaşan ve İsfahan üretimi İran seramikleri Avrupa pazarlarında Çin seramik ürünleriyle yarışır konuma gelmiştir (Aydoğmuşoğlu, 2011: 268). Böylece İran coğrafyası, son parlak devrini Safevi dönemi ile yaşamıştır. Safevi seramikleri, genellikle Çin'den ithal edilen ve mavi-beyaz olarak adlandırılan kobalt mavisini pigmentle boyanmış porselenlerden etkilenmiştir (Mason ve Golombek, 2003: 251). İran üretimi seramikler oldukça yüksek kalitelere ulaşmıştır ve kimi zaman Avrupalı tüccarlar tarafından orijinal Çin ürünlerinden ayırt edilememişlerdir. Değişime ayak uyduran İranlı çömlekçiler, Çin ürünlerine ait birçok işareti de seramik üzerinde taklit etmeye başlamışlardır (Golombek, Mason ve Proctor, 2001: 207-208). Seramik endüstrisini büyütüp geliştirmek isteyen Şah Abbas'ın ise 300 Çinli çömlekçiyi Safevi ülkesine yerleştirdiği bilinmektedir (Aydoğmuşoğlu, 2011: 268; Matthee, 1999: 67). Sanat destekçisi olan Safevi şahlarının himayesi altındaki nakkaş ve hattatlar; yapılarıdaki mimari süslemelerde, halı desenlerinde, seramik ve cam gibi eşyaların form ve süslemelerinde rol oynamışlardır (Ak, 2018: 317).

Safevi Dönemi Seramik Üretimi

Batılı bazı gezginler İran'a yaptıkları gezileri kaleme alarak Safevi döneminin seramik üretim merkezlerinden bahsetmişlerdir. Bu gezginlerden 1637 yılında İran'a giden Adam Olearius Kum şehrine yaptığı ziyaretinde buranın bir seramik üretim merkezi olduğunu düşündüğünü, buradaki en önemli el sanatlarının çanak çömlek ve kılıç yapımı olduğunu belirtmiştir (Afshar, 2020: 88; Savory, 2007: 142). 1632-1668 yılları arasında İran'a altı seyahat gerçekleştirmiş olan Tavernier, Kirman ve Şamahı'da günlük kullanım için seramik tabaklar üretildiğini aktarmaktadır (Afshar, 2020: 89; Tavernier, 2004: 309). 1665-1677 yılları arasında İran'da bulunan Jean Chardin, toprak çanak çömlek ve Çin porselenini taklit eden ürünlerin İran'ın her yerinde yapıldığını fakat en iyi seramik ürünlerinin Şiraz, Meşhed, Yezd ve Kirman'da yapıldığını belirtmektedir (Afshar, 2020: 90; Penzer, 1972: 267-268). Aynı zamanda Adam Olearius'un aktardığı bilgiye benzer şekilde Kum seyahati sırasında bu şehir için bol miktarda sabun, beyaz ve sırlı çanak çömlek ve kılıç üretiminin bu bölgenin üretim eşyaları olduğunu aktarmaktadır (Afshar, 2020: 90; Chardin, 1993: 521). Tarihte La Belle Brelandiere olarak bilinen Marie Petit ise Tebriz ziyareti sırasında Tebriz'de bulunan bir seramik fabrikasından bahsederek bu fabrikanın farklı

renklerde seramik ürettiğini, seramiklerdeki hakim rengin mavi olduğunu, dekorasyonda bitkisel tasarımlar kullanıldığını ve bu fabrikada üretilen seramiklerin yabancı müşterilerde de pazarının olduğundan bahsetmiştir (Afshar, 2020: 93; Grés, 1991: 178).

Kaynaklara göre ise 15. Yüzyıl'da Timur hakimiyeti altında en az beş merkezde seramik üretiminin varlığından söz edilir. Bu merkezlerden Nişabur ve Tebriz, Timur hakimiyetinin ardından Safevilerin erken dönemlerine kadar seramik üretimine devam etmişlerdir (Golombek, Mason ve Proctor, 2001: 207). 16. yüzyılda Tebriz ve Nişabur'da görülen seramik üretimi, 15. Yüzyıl atölyelerinin devamı şeklinde olmuştur. 16. Yüzyılın ortalarında başkent Tebriz'den Kazvin'e taşındığında, bu bölgenin de bir seramik üretim merkezi olduğu ve bu bölgede seramik üretildiği bilinmektedir (Golombek ve Reilly, 2014: 20). Meşhed'deki üretim ise 17. Yüzyılda yeniden canlandırılmıştır (Golombek, Mason ve Proctor, 2001: 207). 17. yüzyıldan itibaren Safevi dönemi seramik üretim merkezlerinin Kirman, Meşhed, Şiraz, Yezd ve İsfahan olduğu belirtilmektedir (Golombek ve Reilly, 2014: 19).

Timur dönemi, İran'daki seramik endüstrisinin ileri tarihlerdeki rotasını belirleyen bir kavşak olmuştur. İranlı çömlekçiler bu mirasın üstüne teknik ve tasarım açısından yüksek kalitelilerdeki seramik üretimine devam ederken, Çin ihracatı da üretimdeki bazı standartları belirleyen bir unsur olmuştur (Golombek, Mason ve Proctor, 2001: 207). Safevi idari literatüründe İsfahan'da bulunan 33 loncadan bahsedilmektedir. Bu loncalar içerisinde çömlekçiler; tuğla ustaları, kırmızı kilden seramik üreten çömlekçiler ve fritli hamurdan seramik üreten çömlekçiler olarak üç alt gruba ayrılmışlardır (Golombek ve Reilly, 2014: 22). Buradan hareketle Safevi dönemi seramiklerinin kırmızı kil ve fritli hamur olmak üzere iki farklı bünyede üretildikleri çıkarımı yapılabilmektedir. Bunlardan fritli bünyeye sahip olanları; mavi-beyaz, polikrom, monokrom, lüster ve Kubachi olarak sınıflandırmak mümkündür.

Safevi mavi-beyaz seramiklerinin yoğun Çin etkisi taşıdığı görülmektedir. 16. Yüzyılın Çin porselenlerinde izlenen peyzaj temaları, 17. Yüzyılda Safevi çömlekçileri tarafından mavi-beyaz seramiklere uygulanmıştır. Yuan ve erken Ming dönemine ait bulut desenleri ve nilüfer gibi çiçek motifleri sık kullanılmakla birlikte Kraak olarak bilinen Ming porselen stiline dekoratif şemaları Safevi çömlekçilerinin sıklıkla tercih ettiği tasarımlar arasındadır (Proctor, 2014: 123-124). Safevi seramiklerindeki bu etki, 1643 yılında Ming Hanedanı'nın düşüşünden sonra da devam etmiştir (Crowe, 2007: 2). 17. Yüzyılın ortalarından itibaren iç karışıklıklara tepki olarak azalan Çin ithalatı, Safevi çömlekçilerinin çok renkli astar boyalı ve lüster gibi yeni seramik çeşitlerini geliştirmesine ortam oluşturmuştur. 17. Yüzyılın sonlarında ithalatın yeniden başlamasıyla Kangxi ürünlerinin yeni tarzları Safevi seramiklerinin dekor repertuarı içerisine girmişse de İran'daki kaliteli mavi-beyaz seramiklerin üretimi Safevi döneminin sonuyla birlikte düşüşe geçmiştir (Proctor, 2014: 123-124).

Polikrom Safevi seramikleri; mavi-beyaz seramiklere göre motif ve dekorasyon bağlamında daha az Çin etkisi taşımaktadır. Kubachi seramikleri grubunun dışında kalan polikrom Safevi seramikleri, çatlaksız ve parlak bir sır ile kaplıdır. Renk skalası içinde; koyu çikolata kahvesi, hardal sarısı, İznik'in Rodos

işi seramiklerinde görülen domates kırmızısı, sıcak bir mavi tonu, demir oksitten elde edilen yeşil tonu ve dekor hatlarını belirginleştirmek için kullanılan siyah renk bulunmaktadır (Lane, 1971: 78-85).

Çin'in yeşil sırlı seladonları, Safeviler tarafından talep gören ve beğenilen ürünler arasında olmuşlardır. Bu ürünler, Safevi çömlekçileri tarafından pürüzsüz bir sır kullanılarak taklit edilmişlerdir (Cooper, 2010: 100). Çin seladonları; 13.-15. Yüzyıllarda Çin'in en popüler ithalat ürünlerinden biri olmuştur ve bu popülerlik olasılıkla eğer yemeğin içerisinde zehir varsa seladon tabağın renginin değişeceğine ya da kırılacağına dair inançtan kaynaklanmıştır (Watson, 2004: 464). Safevi dönemin monokrom ürünlerinin büyük çoğunluğunu da Çin taklidi seladonlar oluşturmaktadır. Bu seladonların; ağır ve kalın bir yapıya, yeşil ya da zeytuni sirlara sahip oldukları görülmektedir (Lane, 1971: 105).

Lüster seramikler ise seladonların aksine Çin etkisi taşımayan Safevi seramikleri arasındadır. Süsleme repertuarı içerisinde serbest çalışılan bitkisel süslemelerle birlikte tavşan, zebu, kuş gibi hayvan tasvirleri bulunmaktadır (Hobson, 1932: 65-66). Lüks tüketime hitap eden lüster seramikler, döneminin diğer lüks seramikleri kadar popüler olmamıştır. Muhtemelen tek bir atölyede ya da toplumun yüksek tabakasındaki sınırlı müşterileri için az sayıda üretilmişlerdir. Üretim merkezleri bilinmemekle birlikte başkent İsfahan'da, Kirman, Yezd ya da Keşan'da üretilmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Fritli bünyeye sahip bu seramikler, beyaz astar üzerine şeffaf parlak yeşilimsi sır ile kaplanmışlardır (Peck, 1997: 24).

Kubachi Seramikleri

Kubachi seramikleri; 15-17. Yüzyıl aralığına tarihlenen, Kafkasya'nın Kubachi isimli bir köyünde buldukları için "Kubachi Seramikleri" olarak adlandırılan bir grubu oluşturmaktadır (Brend, 1991: 156). Önceleri bir İran eyaleti olan bölge, günümüzde Rusya'nın sınırları içinde yer almaktadır (Brocklebank, 1931: 219). Dağıstan'ın yüksek bir dağ kasabası olan bu ünlü köyde; bıçak ya da hançer gibi madeni eşyaların yapımı geleneksel olarak yapılmaktadır. Bu seramiklerin ise Kubachi köylüleri tarafından yapıldığına dair bir veriye hiçbir zaman rastlanmamıştır (Pope, 1937: 166). Bu nedenle seramiklerin köyüler tarafından İran pazarlarında satın alındığı ve bu şekilde zamanla geniş koleksiyonların oluşturulduğu varsayılmaktadır (Peck, 1980: 63).

Kubachi seramikleri genel olarak incelendiğinde erken dönem örneklerinin iyi sinterlenmiş, beyaz renkli, yüksek kaliteli fritli hamurdan yapıldığı ve sıraltı tekniğinde süslendiği görülmektedir. Geç dönem ürünlerinde ise bünyenin kalitesi erken döneme göre düşmüş, kırmızımsı ve gözenekli bünye üzerine astar boyalıdır. Bunların sırları kalın ve karakteristik ince "krakle" çatlaklara sahiptirler (Dimand, 1930: 139). Kubachi köylüleri tarafından duvara asılan seramiklerde bulunan bir veya birkaç delik ise yine bu seramiklerin karakteristik özellikleri arasındadır (Golombek, 2014: 169).

Kubachi seramiklerinin menşei, tartışmalı ve çeşitli araştırmacılar tarafından farklı görüşlere sahip alandır. M. S. Dimand menşeinin belirsizlik taşımakla birlikte, Tebriz civarı olabileceğini belirtmiştir

(Dimand, 1930: 136). Barbara Brend (Brend, 1991: 156) ve Venetia Porter (Porter, 1995: 79) da Dimand ile aynı görüşü paylaşarak bu seramiklerin muhtemelen Tebriz menşeli olduklarını aktarmışlardır. Polikrom ve astar boyalı Kubachi seramiklerinin üretimi petrografik verilerden referansla Robert B. Mason, Lisa Golombek ve Patty Proctor tarafından İsfahan bölgesine, olasılıkla Qumisha köyüne atanmıştır (Golombek, Mason ve Proctor, 2001: 230). Arthur Upham Pope, 1925 ve 1930 yılları arasında Kubachi seramikleriyle benzer üslup özellikleri taşıyan bazı ürünlerin bulunmuş olmasından dolayı Kubachi seramiklerinin Save'de üretilmiş olabileceğini önermiştir (Pope, 1937: 167). Lisa Golombek ise bu seramiklerin büyük çoğunluğunun Tebriz ve İsfahan'dan gelmiş olduklarını fakat İran'ın geniş bir coğrafyasında bulunan; Nişabur, Meşhed, Tebriz, İsfahan, ve Kirman olmak üzere en az beş atölyede üretilmiş olduklarını belirterek, erken tarihli Kubachi seramiklerinin Nişabur, Meşhed ve Tebriz üretimi olduklarını aktarmaktadır (Golombek, 2014: 171).

Kubachi seramiklerinin sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaların tarihlendirilmesi hususunda da araştırmacılar farklı görüşler taşımaktadırlar. Arthur Upham Pope, Kubachi seramiklerinin; 16. Yüzyılın ikinci yarısında yapılmış mavi ya da yeşil sır altına siyah dekorlu olanlar ve polikrom seramikler olmak üzere iki grupta incelemiştir (Pope, 1937: 167). Barbara Brend de Pope ile benzer şekilde polikrom Kubachi seramiklerini 16. Yüzyıl civarına tarihlendiğini belirtmiştir (Brend, 1991: 157). Elsie Holmes Peck ise 15. Yüzyılın ikinci yarısında yapılmış ve turkuaz sır altına siyah dekorlu örnekler, 16. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenen mavi-beyaz örnekler ve 16. Yüzyılın ikinci yarısından 17. Yüzyılın başlarına kadar tarihlenen polikrom seramikler olmak üzere üç grup altında incelendiğini belirtmiştir (Peck, 1980: 64). M. S. Dimand'ın (Dimand, 1930: 139) mavi ya da yeşil sır altına siyah dekorlu seramikleri 15. Yüzyıl Dağıstan seramiklerinin bir devamı olarak nitelemesinden dolayı bu grubun tarihsel evresini 15. Yüzyıl sonrasına atadığı çıkarımı yapılabilmektedir. Gönül Öney, ilk örneklerin 15. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirildiğini belirterek bu seramiklerin siyah, beyaz, firuze ve mavi desenlerle yapıldığını aktarmıştır (Öney, 1987: 101). Lisa Golombek de Kubachi seramiklerini; sır altı boyalı turkuaz-siyah seramikler, polikrom astarlı seramikler ve mavi-beyaz seramikler olmak üzere üç ana grupta ele almıştır (Golombek, 2014: 174).

Saydam Turkuaz-Yeşil Sır Altına Siyah Dekorlu Kubachi Seramikleri

İlk olarak Selçuklu seramik ekolünde ortaya çıkan teknikteki saydam turkuaz ya yeşil sır altına siyah dekorlu Kubachi seramikleri, süsleme repertuarına yeni motiflerin eklenmesiyle 15. Yüzyıl Dağıstan seramiklerinin devamı olarak görülmektedir. Bu grubun süsleme unsurları arasında Çin bulutlarının basitleştirilmiş tasarımları yer almaktadır (Dimand, 1930: 139).

Foto. 1. Saydam Turkuaz Sır Altına Siyah Dekorlu Kubachi Seramiği (Jenkins, 1983: 37).

Tarih yazılı Kubachi seramiklerinin çoğu, turkuaz sır altına siyah renkte dekorludurlar. 1468-1495 arasına tarihlendirilen bu grubun petrofabrik verileri Nişabur'u işaret etmektedir (Golombek, 2014: 170). 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen turkuaz sır altına siyah dekorlu renk şeması, uzun süre devam etmiştir. Bazı turkuaz sırlı örneklerde görülen bitkisel süsleme teması, 17. Yüzyıl figürlü polikrom Kubachi seramiklerinde de devam etmiştir (Resim 1).

Yeşil sırlı seramikler ise 14. Yüzyıl Çin üretimi mavi-beyaz porselenlerin karakteristiği olan dalgalı kenar formundan etkilenmiş seramiklerde görülmektedir (Lane, 1971: 78-79). Sırları genellikle çatlaklıdır ve bu sebeple mat bir görünüme sahiptirler (Resim 2). Bu örnekler 15.-16. Yüzyıl civarında rastlanmaktadır (Hobson, 1932: 76). Turkuaz ya da yeşil sır altına siyah dekorlu Kubachi seramikleri, Osmanlı dönemi Milet seramikleriyle tarihsel olarak paralellik göstermektedir (Lane, 1957: 251).

Mavi-Beyaz Kubachi Seramikleri

Süsleme tekniği açısından Osmanlı seramikleriyle paralellik sergileyen mavi-beyaz Kubachi seramiklerinin sırları çatlaklıdır ve süslemelerinde genellikle koyu bir mavi tonu izlenir (Lane, 1971: 93) (Resim 3). Fritli hamurdan yapılmaları sebebiyle Çin porselenlerine göre mukavemetleri daha düşüktür, yumuşak cilaları ise çatlamaya ve kiri emmeye meyillidir (Watson, 2004: 455). Süslemede genellikle kobalt mavisi tek başına kullanılmıştır fakat kobalt mavisine ek olarak siyah, zeytin yeşili ya da mangan moru ile yapılmış detaylara sahip mavi-beyaz örnekler de görülebilmektedir (Golombek, 2014: 180) (Resim 4).

Çin süsleme repertuarından nilüfer gibi çiçek tasarımlarıyla birlikte kuyrukları kalkık duran tavus kuşu benzeri ya da uçan kuş motifleri sıkça tercih edilen tasarımlar arasındadır (Lane, 1971: 93). Birçok örneğin kenar bordürlerinde Kraak porselenlerini anımsatan paneller bulunmaktadır. Keklik çifti ya da iki geyiğin bir manzara içerisinde betimlenmesi ya da geometrik motifler favori tasvir şemalarındandır (Golombek, 2014: 180). Tavşan, geyik ve ördek gibi hayvanların tasvirleri büyük ölçüde

Foto. 2. Saydam Yeşil Sır Altına Siyah Dekorlu Kubachi Seramiği (Lane, 1971).

Foto. 3. Mavi-Beyaz Kubachi Seramiği (Watson, 2004: 455).

Foto 4. Mangan Moru ve Kobalt Mavisini Kullanılarak Dekorlanmış Mavi-Beyaz Kubachi Seramiği (Watson, 2004: 458).

Çin porselenlerinin etkilerini taşımaktadır (Ölçer, 2018: 290) (Resim 5). Genellikle tabağı çevreleyen bordürde ya da merkezdeki figürün etrafındaki zemini doldurmak için bal peteğini andıran süsleme, stilize edilmiş Çin bulutları ya da floral bir bordür tercih edilmiştir.

Polikrom Kubachi Seramikleri

Yine Osmanlı seramik ekolünde mevcut olan polikrom sır altı boyama tekniğinde üretilen Safevi polikrom Kubachi seramikleri; mavi, yeşil, sarı, kahverengi, kırmızı ve genellikle dekorun ana hatları için siyah renk gibi çok çeşitli ve karakteristik renklere sahip motiflerle süslenmişlerdir. Astarla karıştırılarak daha kalın bir şekilde tatbik edilen kırmızı ve sarı renkler, alçak kabartma şeklinde yüzeyden öne çıkmaktadır. Bu renkler çoğunlukla nilüfer gibi bitkisel formları tasvir etmek için kullanılmıştır (Peck, 1980: 64; Brunhammer, 1956-1957: 25). Kubachi seramiklerine uygulanan kırmızı renk, mercan kırmızısı olarak ilk defa Osmanlı seramiklerinde görülmüştür. Kubachi seramiklerinde de hemen hemen bu dönemlerde ortaya çıkmıştır fakat Türk seramiklerindeki kırmızıyla aynı parlaklığı taşımamaktadırlar (Lane, 1939: 156).

16. ve 17. Yüzyıla tarihlenen polikrom Kubachi seramiklerinin genel tasvir şemaları etrafı çiçek desenleriyle süslenmiş portreler, Çin tarzı hayvan betimlerinden oluşmaktadır (Hobson, 1932: 75). Peyzaj sahneleri oldukça popülerdir ve bu tema 16-17. Yüzyıl İran minyatürlerini anımsatmaktadır. Ağaçlar, bitkiler ve kayalardan oluşan bu kompozisyonlar kimi zaman insan figürleri, hayvanlar ve kuşlar eklenerek hareketlendirilmiştir (Dimand, 1930: 140) (Resim 6). Figür tasvirlerinde sarıklı kadın ya da erkek büstleriyle birlikte kimi zaman da tam boydan betimler de görülebilmektedir (Lane, 1971: 81) (Resim 7). Figür ve portre şeklindeki bu tasarımlar, Rıza Abbasi ve ekolünü yansıtmaktadır (Pope, 1937: 167). Rıza Abbasi, 16. Yüzyılın sonlarından 17.

Yüzyılın başlarına kadar İsfahan'da çalışmış ve saray ressamıdır. Zarif gençlerin tasvirleri ve genç kızların narin portreleriyle dönem resmine yeni bir çizgi inceliği ve renk zarafeti getirmiştir (Peck, 1980:

Foto. 5. Mavi-Beyaz Kubachi Seramiği (Watson, 2004: 456).

Foto. 6. Polikrom Kubachi Seramiği (Watson, 2004: 459).

Foto. 7. Polikrom Kubachi Seramiği (Lane, 1971).

65). Elllerinde bir meyve ya da çiçek tutar vaziyette tasvir edilmiş figürler bitkisel bir arka plan içerisinde yerleştirilmiştir ve zemini doldurma çabasından dolayı bitkisel unsurlar figürle çoğu zaman aynı boyutlardadır. İnsan figürünün dışında harpi figürlü polikrom Kubachi seramiğine rastlanması, figürlü süslemede fantastik canlıların da tercih edilmiş olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Kubachi seramiğinde görülen harpinin, kuş bedenindeki balık pulunu andıran görüntüsü Selçuklu örneklerinde de görülmektedir.

Foto. 8. Harpi Figürlü Kubachi Seramiği (Downs vd., 1978: 70).

Yüzün dörtte üç profilden betimlenmiş olması ve figürün genel duruşu ise Kubadabad Sarayı çinilerindeki harpi figürlerini anımsatmaktadır. Selçuklu ile ayrılan nokta ise figürün başında insan tasvirlerinde olduğu gibi bir sarık bulunuyor olmasıdır (Resim 8).

Pastoral sahneler ve figüratif unsurlar dışında İznik'in Rodos üslubunu anımsatan tasarımlar da görülmektedir (Brend, 1991: 157). Kobalt mavisi, bakır yeşili ve domates kırmızısı İznik'in Rodos ürünlerinin tercih edilen renk pigmentlerindedir. Baskın, özenli çiçekler ve desenli bordürler hem İznik seramiklerinde hem de polikrom Kubachi seramiklerinde yer alan dekoratif unsurlardır Peck, 1980: 67-68).

Sonuç

Dağıstan'ın yüksek bir dağ kasabası olan Kubachi köyünde bulduklarından dolayı Kubaçi adlandırılan Safevi Dönemi İran seramikleri muhtemelen Tebriz, İsfahan, Kirman, Nişabur ve Meşhed atölyelerinden 15-17. yy. aralığında üretilmişler. Yüksek kaliteli ve parlak beyaz fritli bünyeye sahip erken dönem örnekleri zamanla hammadde yetersizliğinden olsa gerek kırmızımsı ve gözenekli bir bünyeye sahip olmağa başlar. Duvara asmak için seramik tabanına açılmış delikler ile kalın ve çatlaklı sırları, bu seramiklerin en karakteristik özelliklerindedir.

Kubaçi seramikleri arasında Polikrom süslemeliler tasarım açısından en özgün grubu oluşturmaktadırlar. Buradaki figürlerin genel hatlarına bakıldığında Selçuklu ekolünün devam ettirildiği görülmektedir. Geniş ve yuvarlak simalar, badem gözler, küçük ağızlar, benli, sakalsız ve bıyiksız yüzler Selçuklu ikonografisini anımsatmaktadır. Yine figürlerin yalnızca kadın ya da erkek tiplerinden oluşması; yüz ifadelerinde mutluluk ya da hüznün gibi duyguların izlenmiyor olması, portrelerin 3/4 dönüştü betimlenmiş olması Selçuklu ile ortak bir üslubun yansımasıdır. Bununla birlikte kimi portre tasarımlarında gerçekçi bir üslupla vücut detaylarının orantılı tasvir edildiği görülürken bazı örneklerde baş ve vücut orantısızlığı dikkat çekmektedir. Bu tip tasarımlarda figürün elleri vücuduna oranla

oldukça küçüktür, başı neredeyse vücuduyla aynı oranlardadır ve seramik yüzeyinin büyük bir kısmını kaplamaktadır.

Safevi seramikleri arasından en yoğun Çin etkisini Mavi-beyaz grup taşımaktadır. Buna göre Çin'den gelen porselenlerdeki biçim ve süsleme kompozisyonları Safevi çömlekçilerinin üretim şemalarını oluşturmuştur. Temel alınan şemanın aynı oluşu, üretilen seramiklerin de birbirine benzer olmasına sebep olmuş ve özgünlükten uzaklaştırmıştır. Kubachi seramikleri ise döneminin diğer seramikleri gibi bir ölçüde Çin etkisi altında kalmışsa da özellikle polikrom seramiklerde sıcak ve özgün bir üslup kendini korumağı başarabilmiştir. Bu grup, tek bir üretim noktasından çıkmış ve mekanikleşmiş bir üsluptan ziyade daha duygusal ve her biri kendine özgü tasarımlardan oluşmaktadır. Genel bakıldığında kompozisyonlar birbiriyle benzerlik taşıyor gibi görünse de detaylarda her bir tasarım bir diğerinden ayrılmaktadır.

Safevi seramikleri, dönemin de etkisiyle geniş bir toplumun beğeni ve zevkine hitap eder şekilde üretilip tasarlanırken, Kubachi seramiklerinin ortak nitelikler taşıyan görselliği daha özel bir tabakaya ait estetik zevke hitap etmesiyle açıklanabilir. Dış etkilerden ziyade bölgenin yerel kültürüne bağlı olan bu sanat anlayışının kökeninde Selçuklu ekolünün durduğu rahatlıkla söylenilebilir.

Kaynakça

- AFSHAR, V. (2020). "Safavid Ceramics Through the Eyes of European Travellers" *Journal of Arts*, 3: 85-96.
- AK, R. (2018). "16. Yüzyıl Safevi Şiraz Mushaflarına Bir Örnek (TSMK. EH. 48)" *Kalemîşi Dergisi*, 6:315-332.
- ARAS, B., M. (2018). "İranlı Şiîlerin Safevilere Bakışı" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 236: 147-162.
- AYDOĞMUŞOĞLU, C. (2010). "Şah Abbas (1587-1629) Zamanında İsfahan" *Türk Dünyası Araştırmaları*, 186: 149-164.
- AYDOĞMUŞOĞLU, C. (2011). "Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran'da Sosyal ve Kültürel Hayat" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11: 261-276.
- BREND, B. (1991). *Islamic Art*. British Museum Press, London.
- BROCKLEBANK, R., H., R. (1931). "Kubatcha Faïance" *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, 59: 218-221.
- COOPER, E. (2002). *10.000 Years of Pottery*. British Museum Press, London.
- CROWE, Y. (2007). "The Safavid Potter at the Crossroad of Styles" 1-10, (https://www.researchgate.net/publication/33683197_The_Safavid_potter_at_the_crossroad_of_styles) Erişim Tarihi: 29.05.2022.

- DEDEYEV, B. (2016). "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 77: 103-125.
- DİMAND, M. S. (1930). *A Handbook of Muhammedan Decorative Arts*. The Metropolitan Museum of Art, New York.
- DOWNS, L., Joel, A., Peters, F., W., Rossen, S., F., Hommel, C., Rodgers, R., R., Weston, R., T., Elam, C., H., WEINBERG, S., K., Warr, N., Stephens, H., D., Rubens, R., P., Scott, R. (1979). "Museum Department Reports" *Bulletin of the Detroit Institute of Arts*, 57: 168-179.
- ƏFƏNDİYEV, O. (2007). *Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Şərq-Qərb*, Bakı.
- ERAVCI, H., M. (2002). "Safevî Hanedanı" *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, VI, 1551-1569.
- GOLOMBEK, L., Mason, R., B., Proctor, P. (2001). "Safavid Potters' Marks and the Question of Provenance" *Iran*, 39: 207-236.
- GOLOMBEK, L. (2014). "The "Kubachi Problem" and the Isfahan Workshop" *Persian Pottery in the First Global Age the Sixteen and Seventeen Centuries*, 4: 169-183.
- GOLOMBEK, L., Reilly, E. (2014). "Safavid Society and the Ceramic Industry" *Persian Pottery in the First Global Age: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, 13-56.
- HOBSON, R., L. (1932). *A Guide to the Islamic Pottery of the Near East*. British Museum Press, London.
- JENKINS, M. (1983). "Islamic Pottery: A Brief History" *The Metropolitan Museum of Art*, 40: 1-53.
- KAMALI, D. (2016). "Safevî Hanedanı'nın Çöküşü" *Türk Dünyası Araştırmaları*, 225:153-174.
- KAPLAN, D. (2008). "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları" *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 8: 183-203.
- KARADENİZ, Y. (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*. Selenge Yayınları, İstanbul.
- KARADENİZ, Y. (2014). "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı" *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: 53-67.
- LANE, A. (1939). "The So-Called "Kubachi" Wares of Persia" *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, 75: 156-163.
- LANE, A. (1957). "The Ottoman Pottery of Isnik" *Ars Orientalis*, 2: 247-281.
- LANE, A. (1971). *Later Islamic Pottery: Persia, Syria, Egypt, Turkey*. Faber and Faber, London.
- MASON, R., B., Golombek, L. (2003). "The Petrography of Iranian Safavid Ceramics" *Journal of Archaeological Science*, 30: 251-261.
- MUSALI, N. (2018). "I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İctimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5: 1-46.

- ÖLÇER, S. (2018). "15. Ve 16. Yüzyıl Mavi-Beyaz Seramikleri: Osmanlı, Safevi ve Çin Hanedanlığı Örneklerinin Üslup Bağlamında Karşılaştırılması" *Sanat Tarihi Dergisi*, 27: 265-301.
- ÖNEY, G. (1987). *İslâm Mimarîsinde Çini*. Ada Yayınları, İstanbul.
- PECK, E. H. (1980). "A "Kubachi" Plate and Related Islamic Ceramics" *Bulletin of the Detroit Institute of Arts*, 58: 62-71.
- PECK, E. H. (1997). "Like the Light of the Sun: Islamic Luster-Painted Ceramics" *Bulletin of the Detroit Institute of Arts*, 71: 16-35.
- PROCTOR, P. (2014). "The Measure of Faithfulness: The Chinese Models for Safavid Blue-and-White" *Persian Pottery in the First Global Age: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, 123-166.
- POPE, A., U. (1937). "New Findings in Persian Ceramics of the Islamic Period" *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology*, 5: 149-169.
- PORTER, V. (2008). *Islamic Tiles*. British Museum Press, Londra.
- SARIKAYA, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür (Rapor No: 2)*. Stratejik Araştırmalar Vakfı Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- SAVORY, R. (2021). *Safevîler Devrinde İran*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- SÜMER, F. (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Güven Matbaası, Ankara.
- ŞİMŞİR, S. (2019). "Şah İsmail: Hayatı ve Şahsiyeti" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6: 74-86.
- TAFLIOĞLU, S. (2012). "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi" *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 13: 105-115.
- TAYLOR, A. (1995). *Book Arts of Isfahan: Diversity and Identity in Seventeenth Century Persia*. The J. Paul Getty Museum, California.
- VELİYEVA, Z. (2015). "Safevîlerin Menşei və Kızılbaşça" *Journal of Azerbaijani Studies*, 1: 332-344.
- WATSON, O. (2004). *Ceramic from Islamic Lands*. Thames and Hudson, London.